

Calvinisme als onmisbare en vernieuwende kracht in de Nederlandse politiek
Toespraak André Rouvoet, 13 januari 2009
Calvijnweek, VU-Podium in Felix Meritis Amsterdam

ALLEEN UITGESPROKEN TEKST GELDT

Het 500e geboortejaar van Calvijn maakt heel wat los! Boeiende discussies in kranten en op podia over de betekenis van Calvijn en calvinisme. Van gedegen historische disputen over de opvattingen van de reformator uit Genève, tot pogingen om alles waar je moeite mee hebt op zijn conto te schrijven.

Ik wilde mij maar niet in een 21e eeuwse strijd tussen Bavianen en Slijkgeuzen begeven en zou willen pleiten voor nuchterheid en realisme. Geen anachronistische pek-en-veren-benadering dus, maar ook geen verheerlijking.

Om maar meteen kleur te bekennen: ja, ik ben een calvinist; en nee, ik claim de geschiedenis van Nederland niet voor het calvinisme. Met prof. Schutte zeg ik: "Het calvinistisch Nederland is een mythe, een 19e-eeuwse uitvinding." Tegelijkertijd is onmiskenbaar dat het calvinisme de afgelopen vijf eeuwen in ons land zijn sporen diep getrokken heeft en is er alle reden om de zegeningen daarvan te tellen en ons de vraag te stellen of de figuur Johannes Calvijn ook in onze tijd, temidden van onbehagen en crisis, opnieuw de inspirator kan zijn die hij eeuwenlang voor miljoenen mensen wereldwijd en zeker ook in Nederland is geweest.

De ontwikkeling van een 'calvinistische meetlat' is in dat licht op zich natuurlijk wel aardig, maar als we zien dat de meiden van Halal calvinistischer uit de bus komen dan Calvijn zelf, dan moet de conclusie zijn dat ons beeld van wat calvinistisch is niet deugt.

Mijn bijdrage vanavond vindt zijn vertrekpunt in de visie dat het calvinisme een internationale, diepgravende vernieuwing van het christelijke denken was, die in verschillende landen en tijdvakken historische invloed had. Ook voor vandaag heeft dit calvinisme nog zeggingskracht, en dat is niet verwonderlijk als we beseffen dat calvinisme geen hype was, maar voortbouwde op de tijdloze wijsheid van de Schriften en op grote denkers als Augustinus. Het nieuwe in het calvinisme was dat het een samenhangend levensbeschouwelijk kader aanreikte, dat toegerust was op de moderne periode na de Middeleeuwen. Latere denkers bleken met de door hem aangereikte uitgangspunten goed uit de voeten te kunnen in de wetenschap en politiek van hun eigen tijd. In het verband van de VU mag in dit verband vanzelfsprekend niet onvermeld blijven de ontwikkeling van de Wijsbegeerte der Wetsidee, ook wel bekend onder de naam 'Calvinistische wijsbegeerte'.

Ik wil graag kort stilstaan bij de meest kenmerkende zegeningen van het calvinisme, te weten politieke vrijheid, economische bloei en culturele ontwikkeling. Ik zal laten zien dat die nauw samenhangen met religieuze uitgangspunten. Daarna ga ik in op de betekenis van het calvinisme voor de Nederlandse politiek van vandaag.

Het calvinisme en vrijheid

De eerste zegening van het calvinisme die ik tel is: politieke vrijheid. Die vrijheid hing samen met het leerstuk van de soevereiniteit van God. Calvijn pleegde een machtsgreep ten gunste van het individu, omdat geen aards instituut als kerk, paus of overheid nog tussen de soevereine God en mens in stond. Alleen het gezaghebbend Woord van God telde. De kerkelijke en politieke gevolgen hiervan zijn revolutionair te noemen, zoals blijkt uit het feit dat calvinisten het recht van opstand tegen ontvaard

gezag niet alleen rechtvaardigden, maar ook metterdaad gebruikten. In het verlengde van deze relativisering van aardse machthebbers lag het recht op godsdienstvrijheid, waaruit later de andere burgerlijke vrijheden zijn voortgevloeid. Ook de onderscheiding van kerk en staat was een vrucht van Calvijns denken. Hij streefde immers naar een vrije kerk, die aan geen ander dan aan God verantwoording moest afleggen. Diezelfde vrijheid ten opzichte van de staat claimde hij overigens ook voor het gezin (soevereiniteit in eigen kring). Kortom: het calvinisme legde de kiem voor een moderne democratische gezindheid, eerst in de kerk, maar vervolgens ook daarbuiten, in politiek en samenleving. Zoals bekend zijn het in ons land denkers als Groen van Prinsterer, Abraham Kuyper en – in wijsgerige zin – Herman Dooyeweerd geweest die dit denken hebben verdiept en vruchtbaar gemaakt.

Het calvinisme en economische bloei

De tweede zegening van het calvinisme die ik tel, is die van economische bloei. Ook hier geldt dat een theologisch uitgangspunt bijdroeg aan maatschappelijke omwentelingen. Aardse arbeid en productie stelde Calvijn gelijk aan een roeping in rechtstreekse dienst van God zelf. Zo positief had nog geen theoloog voor hem over arbeid gesproken! Calvijn zette verder een streep door het renteverbod, wat de weg vrijmaakte voor een moderne markteconomie.

Ik zal straks iets zeggen over calvinisme als inspiratie voor een christelijk-sociale politiek. Daarom wil ik er in dit verband ook op wijzen dat Calvijns positieve houding jegens economisch handelen gepaard ging met radicale sociale bewogenheid. Hij vond het ondenkbaar dat een rijke zich verrijkte terwijl hij om zich heen armoede zag. De rijke had in zijn ogen volgens de Bijbel de dure plicht om de arme en zeker ook vluchtelingen in zijn omgeving bij te staan. Calvijn kon om deze reden in zijn preken genadeloos tekeer gaan tegen wuftheid en decadentie, want dat geld kon beter aan de armen worden besteed. Calvijns befaamde soberheid wortelt dus in streven naar sociale gerechtigheid!

Calvinisme en cultuur

Als derde zegening noem ik de bijdrage van het calvinisme aan culturele ontwikkeling. Dit verdient uitleg, want met het uitbannen van muziek en beelden uit de kerk lijkt Calvijn kunst en cultuur bepaald ongunstig gezind te zijn geweest. Ik doel echter op zijn inzet om mensen geletterd te maken, en zijn openheid naar de wetenschap. Leken moesten zelf de Bijbel kunnen lezen, vond Calvijn, dus openden de Geneefse calvinisten de eerste publieke basisscholen ter wereld, toegankelijk voor ieder kind (Graafland, 2008). De bijdrage van het calvinisme aan de geletterdheid is onbetwist.

Wetenschappers moesten volgens Calvijn Gods majesteit in de schepping door onderzoek verheerlijken. Calvijn kon Copernicus' inzicht dat de aarde om de zon draaide en niet andersom prima rijmen met zijn Bijbeluitleg dat God zich in zijn spreken aan de mens aanpast. Alweer: theologische uitgangspunten, met maatschappelijke vernieuwing tot gevolg.

Betekenis voor vandaag

Dat brengt mij bij de betekenis van het calvinisme voor Nederland vandaag.

Het is duidelijk dat het calvinisme nog altijd zijn sporen trekt in ons hedendaagse politieke landschap. Over de vraag hoe deze sporen lopen, in het bijzonder langs welke partijpolitieke grenzen, zal ik mij vanavond als lid van het kabinet en niet onbevooroordeeld ChristenUnie-politicus niet uitlaten. Daar hebt u bovendien uw eigen meetlat voor. Maar ik vond het aardig om onlangs te lezen in De Pers dat zelfs VVD-leider Rutte zichzelf als calvinist beschouwt. Over de calvinistische inborst van de PvdA is door collega Bos ook het nodige gezegd. In zekere zin geldt in Nederland dan ook: christen, socialist of liberaal, calvinisten zijn we allemaal!

Ik vrees echter dat we het dan hebben over een calvinistische mentaliteit: een aantal positieve deugden waarmee menige Nederlander wel geassocieerd wil worden, zoals hard werken, sober leven en spaarzaamheid. Oftewel: het calvinisme van de c-factor. Het échte calvinisme wordt dan met de negatievere kenmerken geassocieerd, zoals zwaar op de hand, rechtlijnig en benepen. En die reserveren we dan natuurlijk graag voor anderen.

In mijn definitie van waar calvinisme voor staat gaan beide beelden voorbij aan waar het zijn kracht aan ontleent. Voor mij ligt de kracht van het calvinisme vooral hierin, dat het samenhangende levens- en wereldbeschouwelijke uitgangspunten biedt, vanwaaruit een mens de vraagstukken van zijn eigen tijd te lijf kan gaan, en daarin echt vernieuwend bezig kan zijn. Iemand die dat voorbeeldig heeft gedaan is natuurlijk Abraham Kuyper. Die slaagde erin met zijn neo-calvinisme een enorme bijdrage aan de ontwikkeling van ons land en het gereformeerd volksdeel in het bijzonder te leveren. Evenals Calvijn was hij een echte vernieuwer. De aanduiding 'kleinburgerlijk', die vandaag de dag vaak in pejoratieve zin wordt gebezigd richting calvinisten (in de betekenis van 'kleingeestig') had bij Kuyper natuurlijk een geheel andere klankkleur, te weten betrekking hebbend op een sociaal-economische categorie, en was sterk emancipatorisch geladen.

Ik beschouw het calvinisme op twee hoofdpunten als een onmisbare en vernieuwende kracht in de Nederlandse politiek van vandaag. Dat zijn het werken aan een betrokken samenleving, en de versterking van de moraal als plechtanker van de economie.

Betrokken samenleving

Allereerst de betrokken samenleving. In het calvinisme ligt, zei ik eerder, een sterke nadruk op de vrijheid van het individu ten opzichte van de staat en andere aardse instellingen. Daarin heeft het calvinisme een zekere overeenkomst met het liberalisme. Anders echter dan in het liberalisme geeft het calvinisme aan deze vrijheid een gerichtheid mee. Het gaat niet alleen om vrijheid van, maar net zo goed om vrijheid tot: de verworven vrijheid behoort niet te worden aangewend voor het eigen belang, maar staat in het teken van de verantwoordelijkheid tegenover God en medemens. Dat betekent dat een mens niet alleen voor zijn eigen onderhoud dient te werken, maar zijn welvaart deelt met iemand die dat niet kan. Inzet voor zieken, behoeftigen en vluchtelingen is een zaak van gerechtigheid. En je wendt je niet onverschillig af onder het motto: dat is niet mijn probleem, wanneer je ziet dat het niet goed gaat met een ander. Dat is geen betutteling of bemoeizucht, maar een uiting van verantwoordelijkheid en betrokkenheid. In de context van een politiek klimaat dat bepaald wordt door de dogma's van zelfbeschikking en een doorgeschoten, maar selectief vrijheidsideaal (dat overigens minder met tolerantie te maken heeft dan de belijdende leden van de liberale kerk ons willen doen geloven), betoont het calvinisme zich daarmee als een vernieuwende kracht. Calvijn mag een steile man zijn geweest, zijn bewogenheid met het lot van zijn medemens blijkt onmiskenbaar uit zijn brieven en werk.

Dit idee van een betrokken samenleving werkt door in de calvinistische visie op de taak van de overheid. De overheid schept allereerst de randvoorwaarden voor de vrije ontwikkeling van individuen, gezinnen, kerken, scholen, bedrijven en andere verbanden. De soevereiniteit in eigen kring moet worden gewaarborgd. Die vrijheid is echter niet onbegrensd: wanneer die verbanden niet tot het dragen van hun eigen verantwoordelijkheid in staat blijken, is er een reden om in te grijpen. Zie wat er recent is gebeurd met het overnemen van banken. Zie het toezicht op islamitische scholen als zij een wettelijke grens overschrijden, zie de discussies rond het ingrijpen in het gezin als de ouders hun kind mishandelen of verwaarlozen. Dat kenmerkt een overheid die zich laat leiden door het motief van de publieke gerechtigheid en betrokken is op het welzijn van haar burgers. Belangrijke kanttekening: het overheidsingrijpen zal zoveel mogelijk tijdelijk moeten zijn, en gericht zijn op het

herstel van de eigen kracht en autoriteit ('sovereiniteit') van het gezin of bedrijf. We gaan die banken weer verkopen zodra het kan, we plaatsen een kind weer terug in het eigen gezin als het veilig is.

Het is dit genuanceerde denken over de vrijheid en betrokkenheid van burgers, en de betrokken maar begrensde rol van de staat, dat onmisbaar is als een tegenkracht zowel tegen een overschatting van de mogelijkheden en bevoegdheden van de staat om in de vrijheid van burgers en hun verbanden te treden, als tegen een onderschatting daarvan. Oftewel: een voluit calvinistische of christelijk-sociale politiek hoedt zich voor de uitersten van een overspannen staats-socialisme en een hyper-individualistisch liberalisme.

Versterking moraal

Ik kom bij mijn tweede hoofdreden om het calvinisme als onmisbare én vernieuwende kracht te beschouwen voor vandaag. En die is dat onze markteconomie een hernieuwde dragende moraal nodig heeft. De economische crisis waarin we ons bevinden onderstreept dit.

Want hoewel de crisis deels te wijten is aan structurele tekortkomingen in de vrije markteconomie, zoals toezicht en regulering welke niet in de pas bleven met razendsnelle ontwikkelingen op de financiële markten, kan het inmiddels voor iedereen duidelijk zijn dat de crisis meer omvat dan slechts een tijdelijke stagnatie van het systeem van de financiële markten. Er is samenhang tussen de financiële crisis met de milieucrisis, de klimaatcrisis, de voedselcrisis, de energiecrisis. En als we in rekening brengen dat deze crises geen 'Natuurnotwendigheden' zijn, maar voortvloeien uit keuzes en handelen van mensen, dan mag duidelijk zijn dat deze crises ons ook scherp confronteren met indringende vragen van culturele en morele aard. In onze westerse cultuur hebben we verleerd om maat te houden. Dan krijg je een cultuur van ongenoegen en onvrede. Sommige topeconomen spreken over de "institutionalisering van hebzucht". Er is dus sprake van een erosie van principes en waarden. Bijvoorbeeld het principe dat een gestage en verantwoorde ontwikkeling van bedrijven beter is dan korte termijn cashen. Of het principe dat je niet te makkelijk krediet verstrekt, maar dat daar een fatsoenlijke waarde tegenover moet staan. Of het principe van winst als redelijke beloning op geïnvesteerd vermogen in plaats van winstmaximalisatie op korte termijn.

Kortom: we leven – in de woorden van Herman Wijffels – in meer dan één opzicht boven onze stand en nemen geen genoegen met de grenzen die in de werkelijkheid zijn gelegd. En, niet verwonderlijk voor wie Calvijn gelezen heeft, de slachtoffers zijn de armsten en meest kwetsbaren op onze planeet. Zo'n cultuur veroorzaakt dus onrecht en houdt het in stand.

We zullen in 2009 nieuwe wegen moeten inslaan om het ontplofte casinokapitalisme naar een maatschappelijk verantwoorde markteconomie te leiden. Wat het calvinisme ons daarbij te zeggen heeft, is dat een gezonde economische ontwikkeling niet los verkrijgbaar is van een morele bedding. Het calvinisme leverde zo'n religieus en ethisch-cultureel fundament, en daarmee een moreel plechtanker.

Voor de goede orde: ik beweer niet dat deze crises niet waren opgetreden als we in het Westen maar allemaal braaf Calvijn waren blijven lezen. Dat zou misplaatst en onhistorisch zijn.

Ik zeg wel: de geschiedenis én moderne theorievorming over ethiek en economie tonen aan dat moraal op de langere termijn profijtelijk is. Dominee en koopman kunnen elkaar in dit gesprek over de toekomst van de economie dus als vanouds de hand reiken!

Trots op calvinisme

Ik rond af. De erkenning dat het calvinisme ons gisteren en vandaag veel te zeggen heeft, is geen exclusieve zaak van een orthodox-protestants gelovige. Ik hoop u te hebben overtuigd dat christenen, sociaal-democraten en liberalen en laat ik moslims niet vergeten allemaal iets van Calvijn te leren hebben.

Laten we als eerbetoon aan hem dit jaar ons verder verdiepen in wat hij en andere calvinisten vanuit hun vaste uitgangspunten te melden hadden met het oog op politiek, economie en een betrokken samenleving.

Geheel tegen mijn calvinistische natuur in waag ik mij aan een voorspelling. Ik voorspel dat Nederland in 2009 een beetje trots op Calvijn gaat worden. En als we ons hebben verzoend met Calvijn gaan we misschien ook een beetje meer van onszelf, van elkaar en van ons land houden. Dan drijven we de demonen van Hollandse zelfverwerping uit en zetten we samen de schouders eronder. Samen werken, samen leven, eigenlijk een heel calvinistisch motto.

Ik dank u wel.